

Дзасохты Музаферы роман «Урс маенæргъы»-йæ скъуыддзæг

XI

Нæ хъæуы цæрджытæ иууылдæр Уæлладжыры комæй ралидзджытæ сты, фæлæ уæддæр дыууæ дихы кæнынц: иутæ дзы сты Цæрадзонтæ, иннæтæ — Сидæмонтæ. Уымæ гæсгæ кувгæ дæр дыууæ дзуарæн кæнынц, ома дзы алкаемæн дæр ис йæхи кувæндон. Цæрадзонтæ дæр æмæ Сидæмонтæ дæр сæ дзуæртты нæмтгæ уыцы-иу афон æрымысынц — рухæны маей. Цæрадзонты куывд хуыйны Сидæн, Сидæмонты куывд — Ичъына. Мæ фыдæлтæ Цæрадзонтæ кæй уыдысты, уый æз гыццылæй нырмæ хъуыстон. Цæрадзонтæй йæхи чи хуыдта, уыдонæй-иу иуæй-иутæ сæ ноггуырд лæшпутыл Цæрадзон-ном дæр сæвæрдтой. Æз дзы нæхи мыггаджы дæр дыууæ Цæрадзоны зонын. Хъæуы ма куы цардыстæм, уæд-иу Сидæны куывдты æдзухдæр архайдтон. Кæд ма исты хъуыды кæнын, уæд иу хатт нæхæдæг фысым дæр уыдыстæм. Фысым та-иу афтæ æвзæрстой: куывд-иу кæронмæ фæцайхæццæ кодтаид, афтæ-иу хæлтгæ сæппæрстой, ома иннæ аз фысымы рад кæмæ 'рхаудзæн æмæ куывд кæмæ уыдзæн, уый сбæлвырд кæнынны тыххæй. Кæй хал-иу схауд, уымæ-иу нуазæн æмæ сгуы радтой æмæ-иу уырдыгæй фæстæмæ фысымы æфсарм бацыди: йæхи-иу цæттæ кæнын райдыдта иннæ азы фæззæгмæ.

Сидæны тыххæй æмбисæндтæ дæр баззади. Сидæн Мыкалгабырты кувæндон у. Таурагъ куыд дзуры, афтæмæй кæддæр адæмыл рын сыстад æмæ цагъды кодтой. Низ комыл рæбынмæ пырхæнгæ цыд æмæ йæ фæндагыл кæуылдæриддæр æмбæлди, уыдон цæвæгæй кæрдæгау карста. Уымæ рын цыди сау гæдыйы хуызы æмæ иу афон бахæццæ, Цæрадзонтæ кæм цардысты, уыцы хъæутæм. Уый, дам, Цæрадзонты дзуар Мыкалгабыр куы ауыдта, уæд цæргæс фестад, гæдыйыл йæхи рауагъта, йæ дзæмбытæ дзы фæсагъта æмæ арвмæ бæрзонд стахт. Айнаг къæдзæхыл æй æрæппæрста æмæ халоны айкау ныппырх. Афтæмæй дзуар йæ куваг адæмы маелатæй фервæзын кодта. Æвæццæгæн, уымæн фæзæгъынц: «Мыкалгабыртæ Цæрадзонтæн цы 'ххуыс бакодтой, ахæм æххуыс сымахæн дæр бакæнæнт!»

Ис ма æндæрхуызон таурагъ дæр. Цыма Цæрадзонтæм стыр куывд уыди. Авдаздзыд гал аргæвстой, æмæ кусарт дынджыр цуайнаджы фыхт. Сæ хæйрæджы хай, дам, калм фестиад æмæ фыцгæ аджы йæхи ныппæрста, цæмæй адæм маргхæстæ хæринагæй фæцагъды уыдаиккой. Уый, дам, халон йедтæмæ ничи федта æмæ, дам, уый дæр фыцгæ аджы йæхи ныппæрста. Адæмæй хъуыддæгтæн ничи ницы базыдта, фæлæ, халон цы аджы ныххауд, уымæй ма куыд бахордтаиккой æмæ цуайнаг афæлдæхтой. Фыдтимæ канд халон куы нæ разынд, фæлæ ма дзы калм дæр куы федтой, уæд бамбæрстой, халон сæ кæй фервæзын кодта æмæ, дам, уæдæй нырмæ Цæрадзонтæ халонæн кувынц.

Ичъынаимæ баст таурагъты дæр ис калмы кой: Ичъынайы калмау уæлæуыл баззай, зæгъгæ, фехъусын, фæлæ афтæ цæмæн фæзæгъынц, уымæй бирæты фарстон, æрмæст дзы рæстмæ дзуапн никæмæй фехъуыстон. Дзенагойыл ма мæ зæрдæ дардтон æмæ мын уый дæр ацы фарсты йе 'нæбондзинадыл басаст. Сидæны хабæрттæ мын-иу уымæй размæ дæр арах кодта. Хъусынаей-иу æм нал æфсæстæн, афтæ рæсугъд-иу дзырдта. Иу бон та Дзенагоимæ фембæлдыстæм мæ цæхæрадоны. Зымæг ма йæ тæккæ тынгыл уыди, афтæ мын зæрдæ бавæрдта, æз, дам, дын дæ фæткъуытыл хæрзмыггаг дыргъы къалиутæ бафтаудзынæн. Æвæццæгæн, Дзенаго къухы куыстæй цы нæ зоны, ахæм зын ссарæн у. Дыргъы къалиутæ æфтауынмæ дæр арахсы, уый мæ фæсонæрхæджы дæр никуы 'рцыдаид, æнæнхæлæджы нæм ныхас куы нæ раудаид, уæд.

Дзенагойæ, зæрдæ мын цы хъуыддагæй бавæрдта, уый нæ ферох æмæ, куыддæр фæуалдзæг кодта, афтæ иу хуыцаубон цæхæрадонмæ ацыдыстæм.

Цæхæрадоны æппæт къуымтыл дæр зылд куы фæци, уæд йемæ цы хæрзмыггаг фæткъуыйы къалиутæ схаста, уыдон мæ æндæразы сагъд бæлæстыл æфтауын байдыдта. Къухæй дæсны адæймагмæ кæсынаей хуыздæр мæм ницы кæсы. Йæ алы арахстджын æвнæлдæй дæр мын цыдæр циндзинад æрхæссы. Цыма дзы мæ цæст кæй нал фæисын, йæ куыст хорз уымæн фæцауы, цæмæдæр гæсгæ афтæ фæнымайын. Цалынмæ Дзенаго фæстаг тала баныхæста, уæдмæ дзы мæ цæст атонын мæ зæрдæ нæ бакуымдта. Æхсызгондзинад мын хаста йæ арахстдзинад, йæ зæрдиаг архайд.

Цæстуарзон куыст чи фæкæны, уый алцæмæй дæр бæрæг ваййы. Фæлæ иугæр æнæбары архайы, зæгъгæ, уæд дæр æй æнцонæй раиртасдына. Йæ цæстæнгасæй, йе змæлдæй, кусæнгæрттæ йæ коммæ куыд кæсынц,

растдæр зæгъгæйæ та — куйннаæ кæсынц, уымæй. Куы йын дзы иу æрхауы, куы иннæ йæ коммæ нæ бакæсы, афтæмæй та куйстæн рæстмæ ацæуæн куыд ис! Дзенаго раст хирурджы хуызæн архайдта. Бæласы зæнг цыма адаймаджы гуыр уыди, къалиутæ та — йæ къабæзтæ, уыйау дзы алкацымæ дæр кодта фæлмæн æвнæлд. Гыццыл къалиуы лыггаг-иу стырдаеры фазы афтæ дзæбæх сфидыдта æмаиу æм лæг кæсынтыл фæци. Уый фæстæ-иу æй хæцъылы нараг уадздзæгæй æнгом тухын райдыдта. Астæуай маиу цы хъæдгом зынд, уый-иу мыдадзæй айсæрста æмæ-иу «операци» кондыл нымад агрцыд.

— Куывды хæринаг дыргътæ куыд æрзайа дæ ногныхæст къалиутыл, ахæм арфæ Цæрадзонты Мыкалгабыртæ ракенæнт! — йæ астæу сраст кæнгæйæ загъта Дзенаго.

— Ды дæр дæ къухтæ фæрнай фæдар æмæ не 'ппæты дæр Сидæны хорзæх уæд.

Дзенагойæн Сидæны коймæ йæ зæрдæ барухс:

— Фæстаг хатт ма дзы куы уыдтæн, уæдæй нырма дæс æмæ ссæдз азы рацыд.

— Сидæны кой ма мын амæй размæ дæр кодтай, фæлæ, кæм ис, уый нæ зонин. Уартæ Цъуалыйæ иуцасдæр куы бауайай, уæд уым Мыкалгабырты кувæндонны бын иу хатт æмæ дыууæ хатты не 'рлаууыдтæн, йæ ном дæр ын бирæ хæгтыты ссардтон, фæлæ, ды цы Сидæны бын уыдтæ, уый кой дæу йедтæмæ никамæйма фехъуыстон.

— Æмæ йæ нæ фехъусдзынæ, уымæн æмæ йæ ныртæккæйы адамæй ничиуал зоны. Æз дæр дзы æртæ хатты йедтæмæ нæ уыдтæн. Алы аз дæр ын гал нывонд кодтой. Къæдзæхтыл æм дзæвгар ссæуын хъæуы. Махæн цалдæр лæшпуйæ нывонд гал нæ бæрны бакодтой. Хъуамæ йæ дзуары бынмæ скодтаиккам. Нæ дæ бауырндзæн: уымæй размæ йæ 'мгæрæтты дæр никуы ауад, афтæмæй йæхæдæг нæ разæй цыди. Кувæндонмæ куы схæццæ, уæд дынджыр нæзы бæласы бын цардахы цур æрлаууыд æмæ æнхæлмæ каст.

Цардахъ цы у, уый нæ зыдтон æмæ Дзенагойы бафарстон.

— Цардахъ у кувæн хæдзар,— дзуапп мын радта Дзенаго,— йæ иу хай зæххы бын, йæ 'ннæ хай — зæххы уæле. Иууылдæр хъæдæй араэст уыд; йæ царæй, йæ къулæй, хъæдæй уыдысты йæ фынгтæ, йæ бандæттæ. Рекомы хуызæн дзы иу загæл дæр никуы уыд.

— Уырдаем иу хатт уæддæр искуы бацу, уæд æвзæр бæргæ нæ уайд,— мæхицæн дзурæгау загътон ныллæг хъæлæсæй.

— Мæнæн уыцы хъуыддаг бакæнын мæ зæрды тынг рагæй ис, фæлæ мæ къухы абоны онг нæма бафтыди.

— Кæм ис, уый ма базондзынæ? Афтæ куы зæгъыс, къæдзæхтыл æм хæрдмæ бирæ цæуын хъæуы, ноджы дзы кæд рагæй нал уыдтæ, уæд...

— Базондзынæн. Стæй немæ искай дæр ахондзыстæм. Мæ кайыс Цъуалыйы хъæдгæсæй кусы æмæ уый фæндæттæ хорз зоны. Нырма раджы у, фæлæ ныл сæрд дзæбæхæй ралаууæд, æндæр мæнæн нæ фыдæлты кувæндон æнæбабарæгтæнгæ нæй!

— Мæн дæр бæргæ фæнды.

— Омæ иумæ ацæудзыстæм.

Дзенагойы ныхæстæ мæ зæрдæйæ нал хицæн кодтой. Сæрд ралаууыд. Мæй æмæ ма дзы æрдæг цæугæ дæр ракодта, фæлæ Дзенаго хъусæй лæууыд. Æнхæлдтон, зæрдæ цæмæй бавæрдта, уыцы хъуыддаг дзы ферох. Лæгмæ цы фæндтæ ваййы æмæ зæрдæтæ цæмæй февæры, уыдон иууылдæр æххæстгонд куы цæуиккой, уæд адаймагæй амондджындæр нæ уайд, уымæн æмæ йын зæххыл æнæкондæй ницы заид. Нæ худти Дзенагойыл дæр мæ зæрдæ. Чи зоны, ферох дзы. Кæд дзы нæ ферох, уæддæр æрæджы нæма баци: сæрды æмбис ма разæй уыдис. Сидæны хабар ын йæ зæрдыл æрлаууын кæнынмæ дæр цалдæр хатты рахъавыдтæн, фæлæ та-иу мæхиуыл фæхæцыдтæн.

Фæстæдæр куыд рабæрæг, афтæмæй раст бакодтон.

Иу бон мæм мæ кусæн уатмæ æрбацыд æмæ ныхас йæхæдæг райдыдта:

— Ауалдзæджы цæуыл дзырдтам, уый ма хъуыды кæныс?

Цæуыл, зæгъгæ, йæ куы бафарстон, уæд мын загъта:

— Сидæнмæ цæуын дæ нæ ферох?

— Бæргæ мæ нæ ферох...

— Уæдæ дæхи цæттæ кæнын райдай.

— Æмæ мæ цы цæттæ кæнын хъæуы?

— Уæлæдарæсæй, къахыдарæсæй хъуамæ алцамæй дæр рæвдз уай.

— Уыдон æнцон рæвдзгæнæн сты бæргæ.

— Æз мæ кайысимæ ныхас кодтон æмæ нæм æнхæлмæ кæсы. Чи зоны, хъуамæ немæ дæр ссауа. Дæсны цуанон у æмæ нын кæд иу сыгъи дæр æрфæлдахид...

Ахæм ныхæстæ балцы размæ бирæтæ фæкæнынц. Уæлдайдæр кæсагахсынмæ кæнæ цуаны цаугæйæ. Адаймаг йæхицæн бирæ цæмæйдæрты бавæры зæрдæ, фæлæ рацайрабон ваййы, æмæ ныхæстæ ныхæстæй баззайынц. Голладжы дзаг кæсæгтæ æрцахсыныл йæ зæрдæ чи фæдары, уый, чи зоны, æмæ тъепайыл дæр нал фæхæст ваййы, æрсытæ æмæ сæгуытæ амарыны ныфсæй чи ацауы, уый та ма йæхи дæр тыххæй æрхæссы.

Дзенагойы ныхæстыл тынг нæ баууæндыдтæн, фæлæ балцы хабар кæй сног, уымæй мæ зæрдæ барухс.

— Кæд хъуамæ ацауæм?

— Æз ма иу хатт мæ кайысимæ фембæлдзынæн. Цæуыл баныхас кæнæм, уый дын зæгъдзынæн.

— Цæмæй ма дæ бафæрсынмæ хъавын, мемæ ма иу лæшпуйы куы рахонон, уæд исты хъыгдары?

— Иу нæ, фæлæ фылдæры дæр рахон, æрмæст иу машинæйæ фылдæр куыд нæ уæм, афтæ. Мæ кайыс мын иу машинæйæ йедтæмæ зæрдæ нæ бавæрдта.

— Машинæ хъуаг не суыдзыстæм. Мæхи машинæ дæр акæндзынæн.

— Уæд нын алкæй фаг дæр уыдзысты.

— Мемæ рахонинмæ кæй хъавын, уый ды дæр хъуамæ зонай. Йе 'цæг ном Дженалдыхъо хуыйны, фæлæ йæ мах иууылдæр Генæйæ зонæм. Институты иумæ ахуыр кодтам. Телевизорæй арæх куы фæдзуры, Ирыстоны хæхты кæм не 'рзылд, ахæм нал баззад.

— Бусаты Генæйы кой кæныс?

— Зоныс æй?

— Куыннаæ йæ зонын?! Телеуынынады куы куыстон, уæд мæ хуыздæр æххуысгæнджытæй иу куы уыд.

Дзенаго телеуынынады кæй куыста, уый ма мæнæй рох дæр фæци. Раст зæгъын хъæуы, бирæ дзы нæ бафæстиат, фæлæ хорз равдыстытæ кæй арæзта, уый мæ зæрдыл бадардтон. Мæн æххуысмæ дæр-иу фæдзырдта. Исты колхоз кæнæ совхозæй-иу хуызисæгæн фæндзгай-æхсæзгай къамтæ сисын кодта æмæ-иу мын, уыдон карæдзиуыл чи бабастайд, ахæм ныхæстæ ныффыссын кодта. Æз телеуынынады куыстæн ницы 'мбарын, зæгъгæ-иу ын бæргæ зæгътон, фæлæ мæм никуы байхъуыста. Къамтæ-иу мæм æрæрвыста æмæ ма-иу мæнæн дæр цы гæнæн уыд. Куыд зыдтон, афтæ ныффыссын-иу бацархайдтон, кæд-иу дзы фæстæдæр бирæ ивддзинæдтæ раиртæстон, уæддæр. Мæ фæллоы тыххæй-иу æхца куы райстон — исгæ таиу ракодтон, цасмæ æнхæлмæгæсæн уыд, уымæй фылдæр, — уæд-иу фырафсæрмæй цы фæуыдаин, уый нал зыдтон. Цыма искæмæй лæвар æхца истон, афтæ мæм каст. Мæ хъуыдытæ-иу Дзенагойæн бамбарын кодтон, фæндыди мæ, къамтæ мæм куынауал æрвыстаид, уый, фæлæ мæ сдзырд никуы бауагъта. Æрвыста æмæ мæм сæ æрвыста...

— Хорз лæшпу у.

— Ма мын æй амон. Æз æй дæуæй æвзæрдæр нæ зонын.

— Институты йæ куыст ахæм хъуыддæгтимæ баст у æмæ хъуамæ фысгæ дæр исты ныккæна.

— Уымæй раст зæгъыс. Немæ йæ рахоныны зонд дæм кæй æрцыд, уымæй мын цыма цыдæр хорзы бацыдтæ, афтæ мæм кæсы. Генæимæ мах хæххон фæндæгтыл дæр ауадыстæм. Суанг ма йын Куырттаты комы цы хæдзар ис, уым дæр бахсæвиуат кодтон. Æз та кæй рахонинмæ хъавын, уый зоныс? — фæрсæджы каст мæм æрбакодта Дзенаго, — æмæ йæхæдæг мæ басты, бæлвырд нæ, фæлæ уæддæр дзуапп радта: — Ницы хуызы йæ базондзынæ æмæ дын æй мæхæдæг зæгъын: Дзыбыны. Уадз æмæ йæхи цæстытæй фена, нæ фыдæлтæ кæм цардысты æмæ цы задтæн куывтой, уыдоны кувæндæгтæ. Кæннод æм хъус, уæд æдзух «мæ хъæу», «мæ хъæу» кæны, цыма иннæтæй иу дæр хъæуæй дæр нæ рацыди æмæ къуылдым дæр нæ федта.

— Ахæм дард ранмæ ацауын æй бафæнддзæн?

— Фæнды йæ. Айфыццаг ын дæс æмæ ссæдз азы размæйы хабæртæ кодтон æмæ, дам, æз дæр ацауин уæ фыдæлты кувæндон фенынмæ.

— Нæ зонын, искуы-иу хатт нæ колхозæн феххуыс кæнынмæ куы фæхонинц, уæд ын йæ низтæ нымайынæн иу къухы æнгуыдзтæ нал фæфаг кæнынц.

— Хин æмæ кæлæн кæй у, уый нæма базыдтай? Дзæбидырай æнæниздæр у. Уæдæ ма-иу æм кæс, кæддæра хохыл хæрдмæ лæшпуйæ цæрдæгдæр не згъорид...

Дзенагомæ бирæ æнхæлмæ кæсын нæ бахъуыд. Уыцы изæр мæм нæхимæ телефонæй æрбадзырдта æмæ мын загъта, йæ кайыс нæм хуыцаубон райсомы фараст сахатыл Мызурыбын кæй æнхæлмæ кæсы. Æз дæр хуыддæгтæ дардмæ нал аргъæвтон, Генæйæн фехъусын кодтон, цæмæй йæм Хуыцаубонмæ мацы фæндтæ уа.

Майрæмбонны ма Дзенагоимæ ноджыдæр иу хатт фембæлдыстæм. Дзыбынмæ дæр фæдзырдтон, æмæ нæ балцы хабæрттыл бæстон æрныхас кодтам.

— Дзуары бынмæ кæй цæуæм, уый нæ хъуамæ рох ма уа,— загътон æз.

— Æнæмæнг афтæ,— мæ ныхас йæ зæрдæмæ фæцыд Дзенагойæн.— Йæ боны куы ацыдаиккам, уæд бæргæ хуыздæр уыдаид, фæлæ ницы кæны. Дзуармæ сыгъдæгзæрдæйæ куы кувай, уæд æм дæ ныхæстæ кæдфæндыдæр фехъуысдысты. Хуыцауы фæндæй ардыгæй иннæбонмæ рæстæг нæ фехæлдзæн. Ахæм рæстæджы та хæхтæм абалц кæнын удывæстæ у.

— Кувинæгтæ нæхимæ сцæттæ кæндзысты,— Дзенагойы ныхас фæудыл банымайгæйæ сдзырдтон æз.— Æртæ уæлибæхы, æртæ æртæдзыхоны æмæ æртæ фæрсчы... Æрмæст нæм ирон арахъхъ дзаг у, водкæ нæм ис, фæлæ...

— Ирон арахъхъ дæр ссардзыстæм,— ныхас йæхимæ айста Дзенаго.— Ницæуыл стыхсдыстæм. Суанг ма нæм ирон сыкъатæ дæр уыдзæн.

Дзенагойы ныхæстæ мæ хуыдытыл бафтыдтой. Сыкъатæ рахæссын йæ зæрды кæй æрæфтыд, уый мын æхсызгон уыд, уæлдайдæр, йæхæдæг куыд загъты, кæд ахæмтæ сты, уæд. Уæвгæ мæм хъуамæ йæ ныхæсты рæстдзинад дызæрдыгдзинад ма 'взæрын кæна, уымæн æмæ йыл мæнг дзуры, зæгъгæ, никуыма фæгуырысхо дæн. Иуæй-иу хатт ма æгæр æргомдзырд дæр ваййы — цыфæнды чысыл рæдыд йæхицæн дæр чи нæ бары, уый ма йæ иннæтæн куыд хъуамæ ныббара?!

— Дзыбын, хуыддæгтæ дын иууылдæр æмбæрстгонд сты?

Дзыбын, æвæццæгæн, ахæм фарстмæ не 'нхæлмæ каст æмæ, мæнмæ гæсгæ, йæ бынаты чысыл фестæлфæгау кодта.

— Хуыцаубоны авд сахатыл мæнæй-уый нæ куысты дуармæ цæттæйæ лæудзæн, — дзуапп раттыныл зынанæзына афæстиат уæвыны фæстæ, цас æмбæлд, уымæй хъæрдæрай загъта Дзыбын.

— Генæйæн дæр ма иу хатт куы зæгъис,— мæнырдæм разилгæйæ сдзырдта Дзенаго.

— Изæры ма йæм бадзурдзынæн.

Хуыцаубоны куы райхъал дагн, уæд балкъонмаг рауадтæн æмæ арвмæ скастæн. Иу мигъы цъуппыл дæр дзы мæ цæст куы не 'рхæцыд, уæд мæ риуыдзаг сулæфыдтæн æмæ мæхи рæвдз кæнынмæ фæдæн. Уæвгæ мæ уыйас рæвдз кæнын дæр ницы хъуыд. Мæ сæйраг хуыддæгтæ аразæг Тимæ уыд æмæ дысон бонмæ мæ куыст кодта. Хуыны тæбæгътæ урс хæцылты тыхтæй фынгыл цæттæйæ лæууыдысты. Мæ дзаумæттæ дæр мæм хызыны æвæрдæй къæсæргæрон æнхæлмæ кастысты.

Авд сахаты фынддæс минуты хъуаг уыд, афтæ мæ куысты дуармæ лæууыдтæн. Мæн йедтæмæ дзы куы ничима уыд, уæд фæтарстæн, кæд, зæгъын, æгæр раджы цыд фæдæн. Мæ сахатæн ныллæууынай фæтарстæн æмæ йæ мæ хъусыл авæрдтон: йæ цъыкк-цъыкк уыцы зæллангæй цыд. Уалынмæ тигъæй æрбазындысты Дзенаго æмæ Дзыбын. Сæ фæстæ уæлардыгæй æрцæйцыд Генæ. Æппæты разæй кæй фæдæн, уымæй мæхицæй разыйæ баззадтæн.

— Дыууæ машинæйы нæ истæмæн хъæуы? — бафарста мæ Дзенаго,— цыппар йедтæмæ куы нæ уыдыстæм, уæд.

— Фалæ дæр нæ бахъæудзæн машинæтæ. Дæ кайысимæ ма исчи куы уа, уæд та?..

Дзенагойы зæрдæмæ мæ ныхæстæ фæцыдысты:

— Уымæй раст зæгъыс.

Цыдæр лыстæг хуыддæгты тыххæй ма горæты иуцалдæр ранмæ бауадыстæм, стæй, срæвдз стæм, зæгъгæ, куы загътам, уæд Дзыбыны зæрдыл æрлæууыд, йæ резина цырыхъхытæ рахæссын æй кæй ферох æмæ та уырдаæм дæр базылдыстæм. Цæвиттон, Мызурыбынмæ фараст сахатыл бахæццæ уæвыны бæсты Дзенагойы кайысы дуармæ

аерлаууыдыстæм дыууадæсæм сахатыл. Лæг сæхимæ нæ разынд. Йæ бинойнаг куыд радзырдта, афтæмæй, дам, уæм фенхæлмæ каст æмæ куы нæ зындыстут, уæд уæллаг сыхмæ чызгæрвыстмæ ацыд.

Дзенагойæн хыг уыд ахæм ныхæстæ фехъусын, фæлæ дзургæ ницы скодта. Чызг чи 'рвыста, уыдон ын зонгæ уыдысты æмæ шофырæн, кæдæм цæуын хъæуы, уый бацамыдта. Æрыдоныдоны сæрты дынджыр хиды галиу фарс бауromын кодта, йæхæдæг фаллаг фарсмæ бахызт æмæ рахизырдаæм фæзылд. Мах Генæимæ машинæйæ рахызтыстæм, доны рахизфарс бæрзонд къуыбыргондыл аерлаууыдыстæм. Бынай Æрыдоны æрра уылаæнтæ размæ абухгæ бырстой æмæ сæ уынаæрай кæрæдзийы ныхас дзæбæх нал хъуыстам. Нæ фарсмæ йæ пæлæхсар къалиутæ фæйнардæм уæрæх айтыгъта дынджыр æнгузбæлас. Йæ къалиуты фылдæр хай доны сæрма æрзæбул.

— Цымæ ацы æнгузæй исты пайда ис? — дзурын Генæимæ.

Уый, бæласыл йæ цæст ахæсгæйæ, загъта:

— Æвæццагæн æй чи сагъта, уый йын сыстыр уæвын æнхæл нæ уыд.

— Хъязыбег нæ дæ, Хуыцауы тыххæй?

Фæстæмæ фæкастæн æмæ дзы дыууæ сылгоймаджы лæутæ ауыдтон. Сæ дыууæйы дæр къахæй сæрма сбарстон æмæ сæ цыма нукуы фæдтон, афтæ мæм фæкаст.

— Нал та мæ зоныс?

Ахæм хабæртæ мыл арæх æрцæуы. Мæ хæстæджытæй искаимæ зианы кæнæ цины хъуыддаджы базонгæ ваййын, стæй йæ цалдæр азы нал фенын æмæ та уый фæстæ æнæнхæлæджы куы фембæлæм, уæд æй, кæй загъын æй хъæуы, нал базонын. Адæм се 'ппæт иухуызон не сты. Иутæ, цы фенон, уый сæ нукуыуал ферох ваййы. Иннæтæн та, иу хатт нæ, фæлæ цалдæр хатты фенын дæр фаг нæ ваййы. Иу адæймагæй æз ахæм дæн. Мæ цæстæй цы фенон — уæлдайдæр иу хатт — уый сæры нæ ныффидар ваййы, йæ хуыз уайтагъд æрбайсæфы æмæ бирæтæм, цыма барæй фæкæнын, афтæ фæкæсы.

Сылгоймагтæй иу мæ чындз разынди, иннæ — йæ хо. Дыууæйыл дæр, кæй загъын æй хъæуы, фембæлдтæн, фæлæ мæм сæхæдæг куы нæ сдзырдтаиккой æмæ мын сæхи куы нæ бацамыдтаиккой, уæд сæ нал базыдтаин.

Уыдон хиды фале фесты, афтæ, Дзенаго цы уынджы фæхæрдмæ кодта, уырдыгæй æрзынд бæрзондгомау лæшпу-лæг, йæ сæрыл хъæзын къусы хуызæн тымбыл къуырф гуырдиæг худ. Хуымагæджы бæлццон кæй нæ уыд, уый бамбæрстон, уымæн æмæ комкоммæ махмæ æрцæйцыд. Дзæвгар нæм куы 'рбаввахæ, уæд æй базыдтон: не 'рвадæлты лæшпу. Нæ къухтæ нын райста. Нæ дарæсмæ нын бæстондæр куы 'ркаст, уæд нæ бафарста:

— Кæдæмдæр сфæнд кодтат...

Нæ хабæртæ йын радзырдтам. Цыма, чи 'мбæлы, ахæм хъуыддаг кæнæм, афтæ йæм фæкаст æмæ мын æхсызгон уыд.

— Æмæ æгæр æрдæджиу нæ цæут? — йæ сахатмæ æркæсгæйæ бафарста ме 'рвад.

Æз дæр мæ сахатмæ 'ркастæн. Дыууадæс сахатмæ бирæ нал хъуыд.

— Бæргæ раджы рацæуинаг уыдыстæм, фæлæ фæндагыл ныкъкъуылымпытæ стæм. Цас рæстæг бахъæудзæн Сидæнмæ схизынаен? Æви дзы нукуы уыдтæ? — бафарстон ме 'рвады.

— Бирæ хæттыты.

— Абон ма йæм схæццæ уыдзыстæм?

— Цæуыннæ. Сахат — сахат æмæ йæм æрдæджы цыдæй фылдæр нæй.

— Уæдæ йæм æнæсхизгæ нæй.

— Æмæ ам цæмæ лæуут? Цомут уал нæхимæ.

— Дзенаго дæр немæ ис. Æви Дзенагойы нæ зоныс?

— Кæй Дзенагойы? Бацамыдтон ын æй.

— Куынна йæ зонын! Æрдæбон чысыл раздæр йæ кайыс ам уæлаемæ фæцæйцыд.

— Дзенаго дæр уый агурæг ацыд.

— Чызгæрвысты уыдзæн.

— Чызгæрвысты ис. Йæ бинойнаг нын загъта.

— Цы нæ ферох, уый зоныс? — мæ хъусы мын æрбадзырдта Генæ.— Донгарз. Куы сдойны уæм, уæд

стыхсдзыстæм.

Генæйы ныхæстæ ме 'рвад дæр фехъуыста æмæ уый дæр загъта, дон цæм ныккæнат, ахæм исты гарз, дам, уæ бахъæудзæн.

— Æз уын ныртæккæ исты фендзынæн.

Не 'рвадæлтæ, кæм лæууыдыстæм, уымæй галиуырдыгæй — уæвгæ уынгæн йæ рахизырдыгæй гаражтæ йедтæмæ хæдзæрттæ нæ уыди — æртæ хæдзары уæлдæр цардысты æмæ уайтагъд, дæс литры кæм цæуы, ахæм боцкъагонд нæ цуры лæууыд.

— Мæнæ ацы боцкъа уæ машинайы сæвæрут,— дзуры мæм. — Хорз дон у, знон æй Тибæй раластон.

Æз дæр æмæ Генæ дæр боцкъа ласыныл не сразы стæм: хæххон фæндæгтыл æй чи хастайд? Махæн фаг уыдысты хуымæтæджы целлофан донгæртзæ æмæ нæ хъуыды ме 'рвадæн бамбарын кодтон.

— Ныртæккæ уын ахæмтæ дæр фендзынæн,— æмæ та, чысыл раздæр цы фæндагыл ацыд, ууыл фæраст.

Хур дзæбæх æндавын райдыдта æмæ дыууæуæладзыгон хæдзары чъылдыммæ ауонмæ бацыдыстæм. Иуцалдæр уысмы алаууыдыстæм, афтæ иумæйаг бацæуæнæй рахызт ныллæгтомау саулагъз тынг тыппыртæ лæппу-лæг. Чи нæ йæ зыдта, ахæм æм доны иннæ фарсæй, чи зоны, ноджы хæстæгдæрæй дæр куы 'рбакастайд, уæд загътаид, иу æртиссæдз азæй йыл къаддæр нæ цæуы, зæгъгæ, афтæмæй та æввахсмæ æрыгонхуыз зынди. Куыд бамбæрстон, афтæмæй дыккаг уæладзыгæй каст æмæ мæ куы ауыдта, уæд æрхызт.

— Дæ бон хорз, Хъязыбег! — дзуры мæм мæ номæй. Уымæ дæр та кæсыныл фæдæн. Мæ номæй мæм кæй сдзырдта, уый дæр мæм афтæ диссаг нæ фæкаст, иронау кæй сдзырдта, уый мæм куыд диссаг фæкаст. Сомихаг æй фенхъæлдтон. Сомихаг куы нæ разындаид, уæд та йæ æнæмæнг схуыдтаин азербайджайнаг.

Цалынмæ кæрæдзимæ ракæс-бакæс кодтам, уæдмæ ме 'рвад нæ уæлхъус алаууыд æмæ мæ ме 'нæзонгæ зонгæмæ æцагæлон кастгæнгæ куы федта, уæд афарста:

— Нæ йæ зоныс?

Æз ме уæхсчытæ базмæлын кодтон.

— Де 'мхæрæфырт дæн, стæй дæ кайыс,— лæппу йæхи амонинмæ фæраздæр.

Ног та æфсæрмыйы уавæры бахаудтæн. Цыфæндыйæ дæр хъуамæ адæймаджы чи зоны, уыдоны йæхæдæг дæр зона, уæлдайдæр кæрæдзийæн хæстæг-хион куы 'ййафой, уæд, кæннод æй адæм æнæрвæссоныл банымайдзысты. Мæнмæ æнæрвæссондзинадæй кæй ницы ис, уый иннæтæ дæр мæхи хуызæн куы зониккой, уæд мыл, æвæццагæн, никай зæрдæ худид. Уæвгæ, иу хаттæй иннæ хатмæ кæй нал фæзанын, уыдонæй уайдзæфы ныхас никамæй ма фехъуыстон. Иууылдæр мыл баууæндынц, æцаг сæ кæй нал фæзанын, фæлæ-иу сæ куы базонин, уый мæ кæй фæфæнды. Нæ мæм фæхæрам и мæ кайыс æмæ ме 'мхæрæфырт дæр. Уый нæ, фæлæ дзуары бынмæ цæуæм, уый куы базыдта, уæд уæллаг уæладзыгмæ цыдæр æнахуыр номæй сдзырдта, æмæ уайсахат рудзынгæй ракаст, иу-фынддæс-æхсæрдæс азы кæуыл цыдаид, ахæм чызг, æмæ йын барджын хъæлæсæй загъта:

— Иу-æртæ авджы-ма водкæ радав.

Уысмы бæрцæй бирæ фылдæр нæ рацыд, афтæ бæрзондгомау саулагъз саудзыкку чызг дзæкъулыл хæцгæ нæ уæлхъус алаууыд.

Алцыдæр нæм ис, зæгъгæ, йын загътон, фæлæ мæ сдзырд дæр нæ бауагъта.

Уæдмæ машинæ нæ цуры æрлæууыд. Шофыры бынаты чи бадт, уый рæвдзгомау рагæпп кодта, нæ къухтæ нын райста æмæ нын машинæмæ амоны, сбадут, зæгъгæ. Машинæмæ бакастæн æмæ дзы фæстаг бадæны бадгæ ауыдтон Дзенагойы. Йæ фарсмæ ма чидæр кæй бадт, уый не 'рхъуыды кодтон, цалынмæ рахызт, уæдмæ. Дзенагойæн дæр ма цы 'нæрахизгæ уыд æмæ иууылдæр ме 'рвад æмæ ме 'мхæрæфырт æмæ мæ кайысы къухтæ райстой. Генæ чысыл дарддæр лæууыд æмæ фæстæдæр та уымæ бацыдысты.

Мæ хæстæджытæн хæрзбон загътам, æмæ шофырæй фæстæмæ иууылдæр фаллаг фарсмæ фистæгæй бацыдыстæм.

Дзыбын æнхъæлмæ кæсынæй бафæллад. Кæд ма цæудзыстæм, зæгъгæ, бахъуыр-хъуыр кодта, фæлæ уый дæр нæ балц фæстагъдæр кæнынæн ницы феххуыс.

Дзенаго цы машинайы æрцыд, уым шофыры бынаты чи бадт, уый разынд йæ кайыс, не 'рцыдмæ нын сычъи амаринаг чи уыд, уый. Йæ фарсмæ чи бадт, уый, куыд рабæрæг, афтæмæй æз дæр зыдтон. Дзенагоимæ

хэрээрваделтæ уыдысты æмæ хъуамæ махимæ ацыдаид. Доны иннæ фарс дæр та иуцасдæр бафæстиат стæм. Æппынфæстаг машинæты сбадтыстæм æмæ араст стæм. Нузалы та æрлæууыдыстæм. Бирæ радзур-бадзуры фæстæ ма машинæ рынчындоны кæрты ныууагътам, нæхæдæг дыууæ машинæйы — иу ма Дзенагойы æрвад йæ зонгæйыл уынджы фембæлд æмæ уымæй ракуырда — бабадтыстæм æмæ дарддæр нæ фæндаг дардтам.

Æнхæлдтон, Цъуалыйы дæр та бафæстиат уыдыстæм, зæгъгæ, фæлæ уæдмæ арагътæм цæстдарджытæ сæ бынат Руччы æфцæджы бынмæ баивтой æмæ нæ иу уромæг дæр нæ фæци. Иу æртæ-цыппар километры ма бауадаиккам, афтæ, Дзенаго цы машинæйы бадт, уый æрлæууыд, йæ фæдыл мах дæр. Иууылдæр рахызтыстæм æмæ Æрыдоныдоны сæрты цы дыууæ æфсæн бæндагъны айтынг, уый цурмæ бацыдыстæм. Дыууæ адаймаджы кæм цæуы, ахæм æфсæн уæрдонгонд фалæрдгæй разынд. Куыд бамбæрстон, афтæмæй хъуамæ гуыдырæвæрдæй æдзухдæр доны рахизфарсырдыгæй уыдаид.

— Адон мæ зæххытæ не сты,— йæхи раст кæнынмæ фæци Дзенагойы кайыс.

Куыддæр æй федтон, афтæ дæр мæ зæрдæмæ нæ фæцыдысты йæ мита. Дзенаго йæхæдæг ахæм нæу æмæ мæм цæмæдæр гæсгæ мæ хъæуккагæн аккаг кайыс нæ фæкаст. Æрбацаудзыстæм, уый зыдта æмæ нæм хъуамæ банхæлмæ кастаид. Уæд та, Хуыцау ма зæгъæд, фæлæ исты фыдбылызы бахаудтам. Чызгæрвыстмæ цæмæн фæстагъд кодта? Стæй зæрдæ куы бавæрдта, уе 'рцыдмæ уын исты сырæд амардзынæн, зæгъгæ. Дзенагойы æрымысгæ ныхæстæ нæ уыдысты уыдон. Æнæмæнг йæхицæй рацыдаиккой. Ныр та рацæй-рабон, æмæ фаллаг фарсмæ цæуыл бахизæм, уый дæр нæ разынд.

Лæг амалæн конд у, зæгъгæ, дзæгъæлы нæ фæзæгъынц. Цал уыдыстæм, уалæй хъуыды кодтам, авдæнхуыз чысыл вагон ацырдыгæй цы 'гъдауæй фæкæнæм, ууыл. Роликтæ æххуысæй æфсæн бæндагътыл æнцонæй тылди, фæлæ йæ фæндаг фалæрдæм къул уыд æмæ иннæ фарс дæр уымæн ныллæууыд. Рæхыстæ цы дынджыр дурмæ фидаргонд уыдысты, уый фæйнафарс Генæ æмæ Дзенагойы æрвад бацыдысты æмæ бæндагътыл сæ уæз æруагътой. Фалæрдгæй вагонгонд йæ бынатæй фезмйылд æмæ иу-æртæ метры бæрц ацырдæм æрбатылд.

Æз куыддæр машинæйæ рахызтæн æмæ вагонгонд фаллаг фарс ауыдтон, афтæ мæ ныфс асаст. Уыцы бон Сидæнмæ кæй нал схæццæ уыдыстæм, уый мæ бауырныдта æмæ, уавæрæй фервæзыныл чи архайдта, уыдонмæ хæстæг нал цыдгæн. Ахæм зондыл хæст уыд Дзыбын дæр. Уый фæндаджы был лæууыд æмæ цыма йæ алыфарс цытæ цыд, уыдонмæ æшпындæр ницы бар дардта, уый хуызæн къæдзæхтæм каст æмæ, йæ цæсгомæ хуыз куыд раив-баив кодта, уымæ гæсгæ зæгъгæн уыд, æрдзы рæсугъддинад æм кæй хъары, алыхуызон æнкъарæнтæ йæм кæй æвзæрын кæны.

— Хæстæг-ма æрбалæуут,— дзуры нæм Дзенагойы æрвад.— Рæхыстыл фылдæрæй куы 'руæз кæнæм, уæд вагонгонд ацырдæм æрбатылдзæн.

Генæ нараг æмуырдыг къæхвæндагыл дуры рахизфæрсты доны былмæ ныххызт æмæ дзы лыстæг синаг фанеры гæбазыл тыхтæй ссардта. Цыма хæзнайыл фæхæст, уый хуызæн æй цингæнгæйæ сдæфта æмæ фæндаджы был разил-базилыл фæци.

— Цы агурыс? — фæрсын æй.

— Æфсæйнаджы гæбаз куы ссарин, уæд æй синаджы кæроныл бабагътин, вагонгондмæ йæ баппарин, уым истæуыл фæхæцид æмæ йæ афтæмæй ацырдæм раласиккам.

Генæйы ныхæстæ мын цыдæр ныфсы хос фесты æмæ йæ æз дæр бафæзмьдтон. Раздæр мæ алыфарсыл мæ цæст ахæст æмæ дзы мæ зæрдæ куы ницæмæй барухс, уæд фæндаджы былты чысыл дæлдæр ныуадтæн. Иу къудзийы бынæй мæм ферттывта цыдæр æфсæйнаджы гæбаз. Хæстæгдæр æм бауадтæн æмæ дзæбæх уæззаугомау лæсгæр разынд. Цингæнгæ йæ фелвæстон æмæ Генæмæ дзурын:

— Мæнæ-ма ацы æфсæйнаг фен.

Генæ йæм æркаст æмæ йыл уый дæр бацин кодта. Тагъд-тагъд синаг æфсæйнаджы кæрон абаста æмæ йæ, кæм ссардта, фæстæмæ уырдагъд ныххызт. Уырдыгæй донмæ иу-æртæ метры хæстæгдæр уыд æмæ вагонгонд Æрыдоныдоны астауæмæ уæддæр куы 'рбахæццæ уыдаид, уæд æм лæсгæр сæппæрстæуыдаид.

— Хæстæгдæр-ма 'рбацаут! — фæхъæр та нæм кодта Дзенагойы 'рвад.

Дзыбынæн, цыма йæ адджын фынагъд фехъал, уый хуызæн йæ хъуыдытæ æрдæгыл аскъуыдысты. Æз иуырдыгæй бацыдтæн, уый — иннæрдгæй æмæ æмхуызонæй нæ тыхнæ бонæй куы 'руæз кодтам, уæд вагонгонд

фезмæлыд æмæ уырдыгмæ дутъ кæныныл фæци. Æнхæлдтон, цалынмæ æрбахæццæ уа, уæдмæ йæ цауынаей нал банцайдзæн, фæлæ ма иу-æхсæз-авд метры куы хъуыд, уæд зивæгтæнгæ æрлаууыд, иучысыл «ахъуыды кодта» æмæ сындаеггай фæстæмæ араст. Уыцы рæстæгæй Генæ фæпайда кодта. Вагонгондмæ ныхъхъавыд æмæ, синаджы кæрон цы лæсгæр баст уыд, уый йæ тых-йæ бонæй фехста æмæ вагонгонды цауылдæр фæфидар. Синаг аивæй райвæзта æмæ, фидар хæцы, уый куы бамбæрста, уæд æй йæхимæ ласын райдыдта. Багонгонд йæ коммæ бакаст. Мах уый куы ауыдтам, уæд та æмхуызонæй рæхыстыл нæ уæз æруагътам. Вагонгонды цыдыл бафтыд æмæ куыддæртæй Дзенагойы æрвады цурмæ æрхæццæ, æмæ йæ уый тыххæйфыдæй рацахста. Цыма Хъарсы фидар басастам, уый хуызæн æмхуызонæй дæр æхсызгонæн сулæфыдыстæм.

Адам иууылдæр цин кодтой, цин кодтон æз дæр, фæлæ уыцы-иу рæстæг мæхицæн кодтон уайдзæфтæ дæр. Мæ ныфс кæй асаст æмæ уыцы бон доны фаллаг фарсмæ бахызыныл мæ зæрдæ кæй нал дардтон, уый тыххæй. Цыфæндыйæ дæр гæрзтæ рагацау æвæрын нæ хъæуы. Кæронмæ тох кæнын чи сахуыр, уæлахиз дæр уый къухы бафты. Æз та хатгай тохы бацауынмæ дæр мæ ныфс нæ бахæссын, рагацау мæхи састыл банымайын. Ахæм адаймагæн та царды бирæ нæ бантысдзæн.

Цалынмæ Генæ дæлбылæй цыди, уæдмæ мах, цал уыдыстæм, уалæй фидар хæцыдыстæм вагонгондыл, афтæмæй та йын иунаг дæр фаг уыд. Генæ цаугæ-цауын лæсгæр синагæй фæхицæн кодта æмæ Дзенагойы 'рвады 'мбуар æрбалæууыд. Уый вагонгондмæ хæстæгдæр лæууыд, стæй йæ фарсмæ сæрибар бынат дæр уыйбæрц никамæн уыд.

— Æри-ма дæ синаджы кæрон ардæм, — дзуры йæм Дзенагойы 'рвад.

Генæйы, æвæццæгæн, хъуыддаг кæронмæ йæхæдæг куы ахæццæ кодтаид, уый фæндыд æмæ æнæдзургæйæ Дзенагойы 'рвады иуфæрсты йæхи байвæзта æмæ синаг вагонгонды хæцæны астау фидар бабаста, йæхæдæг тыхтон халгæ суанг фæндаджы былгæронмæ ацыд. Мах ма уæддæр вагонгондыл фыццагау хæцæм.

— Суадзут æй, — нæ уавæрæй нæ фервагзын кодтой Генæйы ныхæстæ.

Уæддæр æй æваст суадзын нæ бауæндыдыстæм. Æппаты фæстагмæ ма йыл æз æмæ Дзыбын хæцгæйæ базадыстæм. Цæмæдæр гæсгæ нам Генæйы ныхæстæ æгъгъæд нæ кастысты. Æппынаæрджиау нæ уæддæр бауырныдта, вагонгондæн алидзынаей тас кæй нал у æмæ йæ суадзæн кæй ис. Генæ ма вагонгондыл йæхирдæм рахæцыд. Уый æнцонаей йæ коммæ бакаст æмæ ма дурмæ цы чысыл дæрддзæг уыд, ууыл æнцонаей æрбатылд, йæ æмыр гуыпп фæцыд æмæ æрлаууыд.

Æппаты разæй вагонгондмæ бахызт Дзенагойы æрвад, дыууæ бадæнаей иуыл æрбадт æмæ былгæронмæ дзуры:

— Мауал лæуут, исчи уæ сбадæд.

Кæрæдзимæ æгæр куы бакæс-бакæс кодтой, уæд мæхæдæг фæразæй дæн. Куыддæртæй бахызтæн æмæ кæлæхы гал ихы сæр куы скагай уа, уый хуызæн нæ лæууын мæ бон уыд, нæ бадынмæ нал арахстæн. Мæ бынмæ мæм зæхх афтæ дæлауæз фæкаст, доны уылаентæ та афтæ хæстæг, æмæ иуцасдæр, цы гæнгæ у, уый мæ сæр нал ахста Æххуысмæ мæм фæзынд Дзенагойы 'рвад:

— Æрбад, цæмæ лæууыс?!

Расыг лæгау цудтытæгæнгæ æрбадтæн.

— Уым ма хæц,— фæхъæр мыл кодта Дзенагойы æрвад.— Вагонгонд куы феуæгъд уа, уæд дын дæ къухтæ роликтæ сæ разæй ахæсдзысты.

Æз рæхыстæ феуæгъд кодтон æмæ, вагонгонды фæрстыл цы хæцæнтæ уыд, уыдон фидар ныхъхъывтон.

— Цæттæ стут? — фæндаджы былæй æрбахъæр кодта Генæ.

О, зæгъгæ, йын Дзенагойы 'рвад дзуапп куы радта, уæд Генæ сындаеггай бæттæн уæгъдгæнгæ цыд. Вагонгонд уырдыгмæ фæндагыл згъорынмæ фæци. Уайтагъд знат уылаенты æрра хъæр фæтынгдæр. Астаумæ æввахс уыдаиккам, афтæ донæй æппындæр ницыуал зынд. Иууылдæр æхсырхуыз фынк æмæ æвзист æртæхтæ фестад. Ноджы йæ хъæр хъустæ къуырмæ кодта. Фæлæ уый цалдæр уысмæй фылдæр нæ ахаста. Нæ «бæх» фаллаг былгæрон дуры рæбын куыд балæууыд, уый зонгæ дæр нæ бакодтам. Фæстадæр куыд базыдтон, афтæмæй Дзенагойы 'рвад хæхбæсты схъомыл, цуаны уæвгæйæ цы фæндагтыл н' ауад, ахæм нал баззад. Æрыдоныдоны сарты дæр иу æмæ дыууæ хатты нæ бахызт æмæ йын, кæй зæгъын æй хъæуы, амонын ницы хъуыд. Вагонгонд

куы'рлаууыд, уæд рæхыстыл хæцынæй ницыуал тас уыд, Дзенагойы 'рвад сæм æдæрсгæйæ фæлæбурдта æмæ уайтагъд тæапæн дуры сæр февзæрд. Æз дæр æй бафæзмьдтон æмæ вагон афтидæй аздад. Фаллаг фарсмæ цыфæнды хъæр ныхас дæр нæ фехъуыстаид, уæддæр Дзенагойы 'рвад йæ тых-йæ бонæй ныццарыдта:

— Алас æй!

Вагонгонд йæ бынаты лаууыд. Дзенагойы 'рвад къухæй амонинмæ рахызт, æмæ йæ уæд Генæ дæр бамбæрста. Бæтгæн базмæлыд, ныттынг, стæй вагон æнæбары йæ бынаты фенкъуыст. Генæ йыл тынгдæр ахæцыдаид, цы! — æваст йæ цыдыл бафтыд. Астæумæ æввахс ын згъорынмæ рахызт, фæлæ та уайтагъд йæ зонгæ бынаты æрлаууыд.

Иууылдæр фæфале стæм. Дзенагойы кайыс æмæ иннæ машинæйы шофырæй фæстæмæ. Уыдон фæстæмæ аздахтысты. Æнæзонгæ шофыр ныл æнæнхъæлæджы æрбамбæлд æмæ уымæн, кæй зæгъын æй хъæуы, æнæцаугæ нæ уыд, фæлæ мæ дисы Дзенагойы кайыс бафтыдта. Бирæ цæмæйдæрты нын зæрдæтæ чи 'вæрдта æмæ нæ ныфс кæуыл дардтам, уый нæ æрдæгфæндагыл ныууагъта. Дзенаго уæлаæмæ ницы дзырдта, фæлæ æмбæрстон, йæ митæй йын разы кæй нæу. Йæхицæй йын уæздандзинад йедтæмæ ничи ницы зоны. Йæ кайысæн дæр чысыл лæггæдтæ нæ бакодтаид, фæлæ йын сæ цыма уый бафидын нæ бафæраздзæн, афтæ мæм фæкаст.

Нæ дзаумæтгæ пæлæхсаркъалиу нæзы бæласы бын æрæвæрдтам. Сахатмæ æркастæн æмæ æмбисбонæй чысыл фæфылдæр. Дзенагойы 'рвад дæр мæн бафæзмьдта æмæ фæсмонгæнæгау йæ сæр батилгæйæ загъта:

— Сидæны бынмæ нал схæццæ уыдзыстæм. Ардыгæй бакувæм, нæхи йыл бафæдзæхсæм...

Нæ фæцыдысты йæ ныхæстæ мæ зæрдæмæ. Уыцы хуызæнæй йын нæхимæ дæр скуывтаиккам. Арвы кæронмæ та ма цæмæн цыдыстæм?!

— Уый та куыннæуал схæццæ уыдзыстæм? — йæ ныхæстæ йын кæронмæ нæ бамбæрстон.

— Æрæджы у...

— Куыд æрæджы у? Афтæ куы зæгъынц, сахат — сахат æмæ йæм æрдæджы цыд йедтæмæ нæй...

— Чи дын загъта?

— Ме 'рвад, Мызурыбын кæимæ лаууыдтæн, уый.

— Нæ дæ бамбæрста, æвæццæгæн. Мыкалгабыртæм хъæуы уый бæрц цæуын...

— Нæ зонын,— загътон дызæрдыггæнæгæйæ æз. — Мæнмæ гæсгæ, иугæр сфæнд кодтам, уæд нын цæугæ у.

Иннæтæ дæр сагъасы бахаудысты. Куыд бамбæрстон, афтæмæй Дзенагойы зæрдыл дæс æмæ ссæдз азы размæйы хабæртгæ бынтон хорз нал лаууыдысты, æндæр кувæндонмæ схизынаен цас рæстæг хъуыд, уый зæрдаивæй зæгъын йæ бон уæд та куыннæ уыд! Бæлвырд ныхас зæгъынмæ йæ ныфс нæ хаста йæ 'рвад дæр, æмæ иууылдæр дызæрдыджы ахæсты бахаудыстæм.

— Кæм ис, уый куы зонин, уæд æз иунæгæй дæр ацæуин,— æргомæй загътон маг хъуыды. — Ахæм фадат ма мын кæд фæуыдзæн?!

— Куыд зæгъай, афтæ бакæндзыстæм,— ардыгон кæй у, уымæ гæсгæ фысымы бартæ йæхимæ райсгæйæ загъта Дзенагойы 'рвад.

— Æрдæгфæндагæй фæстæмæ аздахын аив нæ уыдзæн,— загъта Дзенаго дæр.

— Уæдæ мауал фæстиат кæнæм, — загъта Дзенагойы 'рвад æмæ йæ дзаумæтгæ ивынмæ фæци.

Дзенаго адæмыл йæ цæст ахаста æмæ цыма стыр рæдыд æруагъта æмæ йæ сраст кæнынаен хуыздæр фадат нал фæуыдзæн, уый хуызæн сдзырдта:

— Хатыр уæ курын, абондæргы уæ ме 'рвадимæ кæй нæ базонгæ кодтон, уый тыххæй.

Дзенагойы 'рвад мæнмæ хæстæгдæр уыд æмæ мын мæ къух райсгæйæ, мæ ном Майрæм хуыйны, зæгъгæ, загъта. Бацамыдтон ын æз дæр мæхи. Афтæ бакодтой Генæ æмæ Дзыбын дæр.

Иууылдæр фæндагон дарæс скодтам, æмæ Майрæм йæ хуын халынмæ фæци.

— Æртæ 'ртæдзыхоны, æвæццæгæн, Сидæны бын кувгæ сты,— загъта Майрæм æмæ ныл радыгай йæ цæст ахаста.

— Мæнмæ гæсгæ дæр афтæ растдæр уыдзæн,— йæ хъуыды бамбарын кодта Дзенаго.

Уыцы ныхæстæ фехъусгæйæ, уæлибæхтæ тыхт кæм уыдысты, уыцы баст райхæлдтон æмæ йæ иннæ хæринагты цур — уæдмæ Генæ цы фынг ацарæзта, уым фæзынд алыхуызон халсартæ æмæ дыргъта —

æравæрдтон.

— Водкæ дæр дзы ис,— загътон, Дзенаго йæ хызынæй ирон арахъхъ куы систа, уæд.

Арахъхъæй скувын се 'пшæтмæ дæр хуыздæр фæкаст æмæ мын ме 'мхæрæфырт æмæ мæ кайыс цы хуын сæвæрдта, уый фæстæмæ нæзы бæласы кæлиуыл æрцауыгътон.

— Сыкъатæ рахæссинай чидæр зæрдæ куы 'вæрдта...— дæлгоммæ ныхасæй бамбарын кодтон мæ хъуыды.

— Ис сыкъатæ,— фестæлфæгау кодта Дзенаго æмæ йæ дыууæ уæхскыл хæсгæ хызын сгарынмæ фæци. Æртæ æмхуызон сыкъайы дзы систа æмæ мæм сæ дæтты.

Сыкъаты кой айхъустæйæ Майрæм йæ хызын радавта æмæ дзы систа, Дзенагойы сыкъатæй дзæвгар къаддæр чи уыд, ахæм сау сыкъа.

— Хуымæтæджы сыкъа нæу,— не 'пшæт дæр æй куыд уынам, афтæ йæ хæрдæмæ сисгæйæ загъта Майрæм.— Сидæнæн нывонд кусæрттаджы сыкъа у.

Иуцасдæр нæ цæстæнгастæ сыкъайæ атонын нал бакуымдтой. Не 'пшæты хистæр Дзенаго уыд æмæ дзы уымæн рауагътон.

Дзенаго алы хъуыддаджы дæр йæхи уæзданæй февдисы. Фыццаг нуазæн уымæ куы радтон, уæд цыма не 'хсæн йæхицæй хистæр агуырда, уый хуызæн ныл йæ цæст ахаста, стæй йæ хъуыды æргомæй дæр загъта:

— Мæнæй хистæр дзы ничи ис?

Куы загътын, Дзенагойæн й1 алы уæнджы алы 'гъдау ис, æндæр æй йæхæдæг дæр зыдта, нæ хистæр кæй у, уый, фæлæ ма ноджыдæр иу хатт йæ уæздандзинад равдыста. Йæ сыкъайыл уæлдæр схæцыд, йе 'ргом Сидæны 'рдæм аздæхта æмæ кувын райдыдта. Мах алы куывды фæстæ дæр, цас æмбæлд, уымæй хъæрдæрæй «аммен» кодтам, уымæн æмæ доны уынарæл фæуæлахиз уæвын хъуыд. Хуыцауы номыл сидт иууылдæр банызтам.

— Ныр ахуыйæн акæнут,— дзуры нæм Дзенаго,— æмæ нæ фæндаг дарæм.

Чи куыд арахст, афтæ тагъдгомау февнæлдта æмæ уайтагъд фынджы уæлдæйттæ тухынмæ фæдæн.

— Бæрзонддæр ран сæ æрцауындз, кæннод исты сырд фæзынынай тæссаг у,— дзуры мæм Майрæм.

Мæнæн мæхи зæрды дæр афтæ уыд, æмæ, бæрзонддæр цы кæлиумæ æххæссыдтæн, ууыл сæ 'рцауыгътон.

— Хуыцау, фæндараст нæ фæкæн,— нæ разæй ацаугæйæ загъта Дзенаго.

Мах дæр æй бафæзмьдтам. Майрæм Сидæны дон кæй хуыдта, уый сæрты бахызтыстæм æмæ йæ галиу былгæрæтты дынджыр дурты сæрты хизгæ фæуæлаемæ кодтам. Дон калди цæссыджы хуызæн сыгъдæгæй. Мæ ктух дзы атыстон æмæ цыма ихдон уыд, афтæ мæм фæкаст. Иуцасдæр куы ауадыстæм, уæд нæ алчи йæ бынат æрцахста. Æппæты разæй фæци Майрæм. Сидæнмæ фæндаг кæй зыдта, уый, йæхимæ фæндагамонæджы ныфс кæй ссардта, уымæй дæр бæрæг уыд. Йæ фæстæ — мæхицæн дæр æнæнхæлæджы уыд, афтæмæй — æрлæууыдтæн æз.

Хохы бирæ хæттыты уыдтæн. Мæ мадырвадæлтæм-иу мæйгæйттæ дæр фæдæн æмæ-иу къæдзæхтæм арах схызтæн. Мæ мадырвадæлты лæппутимæ дæр, сæ сыхæгтимæ дæр. Фадат-иу мын куы фæци, уæд та-иу иунæгæй дæр абалц кодтон. Куы ничи-иу мæ хыгдардтаид, уый-иу мæ фæндыд æмæ-иу арах иунæгæй, уымæй размæ лæппутимæ дæр кæдæм никуы схызтæн, уыцы бæрзæндтæй дæр ракастæн. Æмæ мæхимæ иу ахæм миниуæг раиртæстон. Улæфгæ-улæфгæ-иу куы цыдтæн, уæд-иу тагъддæр бафæлладтæн, фæлæ-иу сабыргай, æнæулафгæйæ куы цыдтæн, уæд мын-иу уæлдæрма схизын бантыст, бæрзонддæр рындзæй-иу ракастæн.

Майрæмы баййафыныл нæ архайдтон, искæй разæй фæуынмæ нæ тырныдтон, афтæмæй дыккаг бынаты ныффидар дæн æмæ, куы фæхæрдмæ кодтам, уæдæй сахатæй фылдæр рацыд, уæддæр мæ разæй дæр ничима фæци, йæ разæй дæр никæмæн ма фæдæн. Искуы-иу хатт-иу Майрæм æрлæууыд, йæ алыфарс-иу акæстыгæ кодта, фæлæ йæ сæййафынмæ никуы бабæллыдтæн. Чысыл дæлдæр-иу æз дæр æрлæууыдтæн æмæ-иу мæ фæллад иунæгæй уагътон. Мæн-иу бафæзмьдтой иннæгæ дæр.

Ноджы ма иу сахат фæцыдыстæм. Сидæны донæн-иу куы йæ иу фарсмæ бахызтыстæм, куы йæ иннæмæ. Иуцалдæр цæхгæр фæхæрдгæнæны дæр бынæй фæуагътам, уæддæр цыма цы æхсæрдзæны æвзаг æртгывта, уымæ нæма фæхæстæгдæр стæм, афтæ мæм каст. Майрæмы ныхæстæм гæсгæ хъуамæ уыцы æхсæрдзæны сæрты рахызрдæм бахызтаиккам, стæй, йæ сæрма цы къæдзæх зынди — уымæй бæрзонддæр йæ фæстæ хох нал уыд — уый фæстæты æрзылдаиккам æмæ рæгътыл фæбынмæ кодтаиккам.

Куыддæр фыццаг хатт Сидæны доны сæрты æрбахызтыстæм, афтæ нæм дзæбæх разындысты æхсæрдзæнтæ. Чи дзы стырдар уыд, чи — къаддæр, фæлæ мæм дзы æппæты уæллагæй даргъдæр никæцы фæкаст. Цыма кæм фæбынмæ кодта, уырдыгæй фалаемæ фæз уыди, афтæ зынди. Куыд уæлдæр цыдыстæм, афтæ мæм раздæры хуызæн бæрзонд нал каст, хатгай та-иу мæм зынгæ дæр нал кодта. Ахæм заман-иу нæ, зæгъæн ис, æмæ æмхæрд къултыл хилын бахъуыд. Хуыцау хорз, æмæ дзы бæрзонд æмæ уидагджын кæрдæг зад, æмæ-иу адæймаг уыдон æххуысæй куы йæ иу къах, куы йæ иннæ къах зæххæй фæхицæн кодта. Цыфæндыйæ дæр кæрдæг кæрдæг у, стæй алы кæрдæг мæрыл иухуызон уидагтæй баст нæу æмæ куы стыдтаид, уæд мæ зыв-зыв сæрсæфæны ссыдаид. Æмхæрд къæдзæхы фахсыл быргæйæ-иу мæ размæ исты къудзи кæнæ бæласы тала куы фæци, уæд ыл-иу æдæрсгæйæ фæхæцъдтæн. Æрмæстдæр-иу уæд сулæфыдтæн мæ риуы дзаг, æрмæстдæр-иу мæм уæд æрцыд иучысыл мæ улæфт суадзыны зонд.

Майрæм дзæвгар адард. Фадат мин-иу кæм фæци, уымиу фæстæмæ ракастæн. Уæлдайдæр та-иу тæссагдæр рæтгæй куы раирвæзтæн, уæд. Ме 'мбæлццæтæм мæ зæрдæ 'хсайдта. Мæхицæн ахауынаы кæм тарстæн, уырдыгæй-иу куы аирвæзтысты, уæд та-иу мин иуцасдæр фенцондæр, мæ лæф-лæф-иу фæсабырдæр æмæ та-иу дарддæр мæ цæуыны куыст кодтон.

Къæдзæхтыл дзæвгар фæхилыны фæстæ та ногæй доны былмæ рахызтыстæм. Майрæмы дынджыр тæппæн дурыл йæ фарсыл хуысгæ сæййæфтон. Йæ бинокль бæрзонд къæдзæхы хъæбысмæ сарæзта æмæ æнæзмæлгæйæ иудзæвгар фæкасти. Уæдмæ нæ иннæтæ дæр сæййæфтой.

— Исты дзы зыны? — фарсы йæ Дзенаго. Майрæм ницы дзуапп радта. Рацыд ма иучысыл рæстæг, æмæ Майрæмы дзурын райхъуыст:

— Уалæ йер фæзынди. Нæл дзæбидыр... Кæм, кæм, зæгъгæ, йæ алыфарс амбырд стæм.

— Ацырдæм æрбацауы.

Мах иууылдæр, бинокль кæдæм арæзт уыд, уыцырдæм азылдыстæм, фæлæ нæ никæй цæст ницæуыл æрхæцъд.

— Æмбал дæр ма йын фæзынд,— нæ цымыдисдинадыл бафтыдтой Майрæмы ныхæстæ.

— Скæс-ма сæм, куыд дзæбæх зынынц, уымæ! — æмæ мæм йæ бинокль æрбадардта.

Майрæм кæдæм каст, уырдаг æй фæцарæзтон, фæлæ дзы къæдзæхтæ йедтæмæ ницы федтон. Майрæм мæм хæстæгдæр æрбацыд æмæ мин мæ бинокль дзæвгар рахизырдагдæр азылдта æмæ та мæм æй радта. Фæракасбакæс та кодтон, фæлæ дзы змæлæджы мыптагæй ницы раиртæстон æмæ йæ Генæмæ радтон. Уый сæ уайтæккæ дæр ауыдта.

— Иу дзы къæдзæхдурæ фæстæмæ бацыд,— цыма нын йæ ныхæстæ дзæбидырты фенынæн исты æххуыс фауыдаиккой, уый хуызæн дзырдта Генæ.— Иннæ дæр æй бафæзмьдта... Фæстæмæ та рацыдысты.

Куыддæр уыцы ныхæстæ загъта, афтæ бинокль Дзенагомæ авæрдта. Куыд бамбæрстон, афтæмæй сæ Дзенаго æмæ Дзыбын куынауал феней, уымæй фæтарст. Дзенагойæн амонын ницы хъæуы. Биноклæй кæдæм кастысты, уыцы бынат уайтæккæ дæр райардта. Куы ницы дзырдта, уæд æй Генæ афарста:

— Уыныс сæ?

— Тынг хорз.

Дзыбын дæр сæ куы федта, уæд ма æз дæр иу хатт акæсыныл бафæлвардтон. Цал уыдысты, уалæй мин фæцамыдтой, кæдæм кæсыи хъæуы, уый, фæлæ, марадз-зæгъай, кæд дзы дзæбидыры хуызæн къæдзæх дæр федтон. Нæ сæ уыныс, нæ сæ уыныс, зæгъгæ, мæ баййардтой, фæлæ, кæд мысгæ исты æркодтаин, æндæр мæ бон ницы зæгъын уыд...

Мæ зæрдыл, партион газеты куы куыстон, уыцы рæстæджы хабæртгæ æрлаууыдысты. Иу уаты кæимæ бадтæн, уый нозтыл æнувыдгомау уыд. Иу хатт та йæм редактор ныуырдыг, куысты рæстæг цæмæн банызтай, зæгъгæ. Уый нылаууыд: нæ банызтон. Редактор æй куынауал уагъта, уæд ын афтæ зæгъы: «Кæд мæхиуыл мысгæ æркенон, æндæр нæ банызтон!» Уыйау, кæд сын гæды ныхæстæ ракодтаин, æндæр ницы федтон æмæ, куыд уыди, афтæ кæронмæ дæр дзырдтон...

Æппæты бæрзонддæр æхсæрдзæн дæр бынаы аздад. Куыддæр йæ уæлæты æрзылдыстæм, афтæ арвы нæрын райхъуыст. Майрæм, уалæ ууылты Цъæймæ ныххизæн ис, зæгъгæ, цы хохæй загъта, уый сæрмæ сау мигътæ

аербачыдысты. Арвы цъахыл аенауардонай лагæрстой ама лагæрстой. Гæрæхта фазтыхджындæр сты. Комæй дымгæ ныффутт кодта. Рæстæгбæрæгтæнджыгæ хорз боныхъæдай зæрдæ 'вæрдтой, стæй абон райсомæй фæстамае дæр хур йæ касынай нæ банцад амае уæлафтауай, пæлазæй мемае ницы рахастон. Иннастæй кæмае пæлаз уыд, кæмае — цы. Дзенаго амае Дзыбын та ма суанг резинае цырыхъхыгты дæр рацыдысты.

Фыццаг æртах мыл æрхауд. Уый фæстæ — дыккаг, æртыккаг... Æваст къæртайæ калагау ныккалдта. Генæ ахæм балцыгты иу амае дыууæ хатты нæ ацыд амае дзаумайæ не 'ппæтæй дæр ифтонгдæр уыд. Мае гуырыл цыбырдыс цында хæдон йедтæмае ницы уыд амае рагацау маехи алцæмае дæр æрцæттæ кодтон, фæлае Генæмае уæлдай пæлаз куы разынд, уæд маехи амонджыныл банымадтон. Мае хид къопшæй калд, мае хæдонæй иу гæбаз хус нал уыд, афтæмае мае тæрккъæвдатæн сæ тыхджындæр æрцахста. Кæй фæрынчын уыдзынæн, ууыл мисхал дæр дызæрдэг нал кодтон.

Иу ссадз минуты бæрц арв амае зæхх кæрæдзийы фæхостой. Сидæны дон уыцы змæстæй бынмае лабурдта. Æхсæрдзæнты уынаер фæтынгдæр. Уарын аенцайын райдыдта. Дымгæ дæр фæсабырдæр. Мигъты скъуыдтæй хур разынд. Ставд æргæхта лыстагтæй раивтой амае хуры тынтæм æртгъывдтыгæ калдтой. Рацыд ма иуцасдæр рæстæг, амае къæвда бынтондæр банцад.

Ног та сагъæсты бахаудыстæм. Дывæндтæ кодтам, зæгъгæ, куы зæгъон, уæд раст нæ уыдзæн, уымæн амае нам фæндтæ дыууæйæ фылдæр уыд. Цал уыдыстæм, уалырдаем хæцыдыстæм. Мæн фæндыди цыфæндыйæ дæр дзуары бынмае бацауын. Майраемы коммае куы бакастаиккам, уæд хъуамае фæстамае аздахтаиккам. Генæ иу къæдзæхы бынмае бацамыдта, уым, дам, лагæты хуызæн зыны амае кæд æцæг афтæ у, уæд не 'хсæв уырдаем бахæссæм, бон цъæхтае куы байдайа, уæд та дзуары бынмае ныццаудыстæм.

— Мæнмае гæсгæ та, куыд цыдыстæм, афтæ цауæм, — бамбарын кодта йæ хъуыды Дзенаго, — кæм ныл баталынг уа, уым бахсæвиуат кæндзыстæм, арт скæнæн кæмфæнды дæр ис, стæй, Генæ куыд зæгъы, афтæ саумацъæхыл дзуары бынмае араст уыдзыстæм.

Дзыбынае аенцондæр фæндагыл нæ ничи 'рлаууыд. Ацы донластæй, дам, кæдаем цауæм, хъæд нæ быны, арт скæнаем, нæ дзаумæттæ схус уыдзысты, уæдмае изæр дæр кæндзæн амае æхсæв-бонмае арты фарсмае фæбаддзыстæм. Фæндагтæ иууылдæр куы сбæрæг сты, уæд дзы æз амае Дзенагойæ хæстагдæр кæрæдзимæ ничи бацыд. Æрмæст мае фæндонны уыдис иу хицæндзинад. Дзенаго амае Майраемы ныхæстæм гæсгæ дзуары бынмае ацауæн уыди дыууæ фæндагыл: иу — къæдзæхы фæстæты æрзилгæйæ, иннае та — хъæдыл комкоммае рагъмае схизгæйæ, фæлае, дам, хæстагдæр фæндагыл зындæр цауæн у, уæлдайдæр къæвдайы фæстæ. Мае нымадмае гæсгæ та къæвдайы фæстæ аенцондæр цауæн иу ран дæр нæ фæци амае иууылдæр хъæдыл ацауыныл сразы сты. Уыцы фæндаг та — фæндагæн дзы йæ кой дæр нæ уыди, фæлае уæддæр — Генæ лагæт æнхъæл кæм уыди, уый рæзты цыд амае, æххæст уый дæр фенаем, зæгъгæ, дынджыр дурмае нæ ных сарæзтам. Иу афон куы уыд, уæд æм æрхæццæ стæм. Лагæтæн дзы йæ кой дæр нæ разынд, дынджыр дур цы уа, уый уыди. Дыууæуæладзыгон хæдзары йас дуры — кæцы къæдзæхæй рахауд амае кæд — Хуыцау йæ зонаг — лагæт нæ, фæлае, лаг йæ къах кæм атыстаид, ахæм байбын дæр нæ уыд. Æз ма йæ алыфæрсты дæр æрзылдтæн, кæд дзы аендæрырдыгæй, лаг дзы йæхи кæм бафæсвæд кæна, ахæм бынат ис, зæгъгæ, фæлае никуы амае ницы. Дарддæр ацыдыстæм. Æнахынондæр фæндагтæ зын æрхъуыдыгæнæн уыд. Иу къахдзæф дзы æдæрсгæйæ нæ акодтаис. Къæвдайы фæстæ лагбæрзæндæн хъамылы цаугæйæ цы тухита кæнын хъуыд, уый алчидæр бамбардзæн, фæлае кæуылты цыдыстæм, уым къæдзæхдурæй азмæлæн нæ уыди амаеиу кæм дæ къах дыууæ дуры æхсæн фæуыдаид, кæм-иу дзыхъхъы ныххаудаис, кæм та-иу цымарайы аныгъуылдаис — уыдис дзы ахæм рæттæ дæр.

Æппынæрæджиуа, бæрзонд къæдзæхы фæстæты æрзилгæйæ цы рæгътæм бахызтаиккам, уырдаем схæццæ стæм, фæлае дзы ницы уæлдай аенцондзинад фæдтам. Уæддæр цыдыстæм амаг цыдыстæм. Нæ раздзæуæджы хъуыдымае гæсгæ нын дзуары бынмае схæццæ уæвын афон уыди. Ахæм заман куыд ваййы, афтæ та махæй дæр алчи алы ныхас кодта. Чи загъта, æгæр уæлиæугты амае дард ацыдыстæм, чи загъта, комырдаем æгæр раджы фæзылдыстæм амае доны хъæр афтæ хæстагæй уымæн хъуысын райдыдта, чи — цы. Бынтон аендæр зондыл хæст уыдис Дзенаго. Уый хъуыдымае гæсгæ коммае раздæр фæзылын хъуыд, фæлае йæм хъусæг нæ фæци. Майраем размæ цауыныл нæ ауæрста. Дзенаго айтæ-уыйтæ нал фæкодта, фæлае, йæ къалиутæ зæххы æмбуарæй цы нæзыйæн райдыдтой, уый сæрмае асинтыл хизæгау аенцонæй схызт амае дæлæмае акаст. Кувæндонны тæппæн фæз

æм дзæбæх разынд æмæ нын бамбарын кодта, иуцасдæр нæ фæстæмæ раздæхын кæй бахъæудзæн.

Уæдмæ Майрæм агуринаг фæци. Радыгай йæм хъæр кæнын райдыдтам, фæлæ нын дзуапдæттæг нæ уыд. Дзенаго цы бæласæй æрхызт, уырдаем мæ бырын бахъуыд. Ацы хатт мæ хъæраен дзуап æрбайхъуыст. Фæстæмæ раздæхын кæй хъæуы, уый йын бамбарын кодтон æмæ иуцасдæры фæстæ хæмпæлты æхсанæй разынди. Ацы хатт разæй ацыд Дзенаго æмæ ашпынфæстаг дзуары быны фæзмæ рахызтыстæм. Дзенагойы ныхæстæм гæсгæ дзы иу дзуарæн нæ куывтой, фæлæ цалдæраен. Иу дындрæг пæлæхсар нæзыбæласы бын та, дам-иу дзы Мадымайрæмы ном ссардтой.

Сидæны фæзмæ куы бацыдыстæм, уæд дзы фыццагдæр фенынæнхъæл цы уыдтæн, уый — цардахъхъытæ. Цардахъхъытæ æмæ Мадымайрæмы бæлас, стæй стыр цавддур. Цæвиттон, ацы кувæндонмæ сылгоймагæн цæуæн нæ уыд, фæлæ, дам, иу хатт иу ус æгъдау фехæлдта æмæ Сидæны бынмæ ссыди. Дзуар ын æй нæ ныххатыр кодта, æмæ цавддур фестад. Уыцы диссæгтæ фенынмæ дардæй дæр бæллыдтæн, кæм уыдысты, уырдаем куы ссыдтæн, уæд та мæ цымидисдзинадыл бынтондæр базыртæ базад æмæ алырдæм цыппæрдзæстæй кастæн. Стыр дуртæ æмæ дзы пæлæхсар нæзыбæластæ уыдис цалдæргæйттæ, цавддур æмæ дзы Мадымайрæмы кувæндоныл кæцы нымæдгой, уый бацамонинмæ Майрæм æмæ Дзенагомæ æнхъæлмæ кастыстæм, фæлæ дзы бæлвырддзинад ничи зыдта. Цардахъхъытæ та рæстæджы амæттаг баисты. Ранæй рæтты ма бæрзонд хæмпæлтæй сæ хæлд бындуртæ зындысты. Бæрзонддæр цы дур уыд, уый сæрмаæ обаугонды 'рдыгай æнцонæй бацыдыстæм. Нæ фынг уым æрæварынмæ хъавыдыстæм, фæлæ нæ Дзенаго нæ бауагъта. Æппæты стырдæр бæласы бын æцæг фынджы хуызæн цы тæппæн дур уыд, уый уæлхъус æрлаууыдыстæм. Йæ кувинæгтæ систа Майрæм. Райхæлдтон æз дæр ме 'ртæ 'ртæдзыхонæ æмæ æртæ фæрсчы. Иннæтæ дæр сæ хызынтæ 'вдæлон кæнынмæ фесты. Ацы хатт кæстæриуæг кæнынмæ Дзыбын фæраздæр æмæ, цы сыкъыйæ скуывтам, уым арахъхъ рауагъта æмæ йæ Дзенагомæ радта. Дыккаг сыкъа та Майрæммæ дæттынмæ хъавыд, фæлæ йæ нæ райста, дыууæ 'фсымæраей, дам, фæрсæй-фæрстæм лаууын аив нæу, æмæ йæ уæд Генæ райста. Æртыккаг та мæнæн исгæ æрцыд. Дзыбын мæнæй цалдæр майы кæстæр уыд, стæй ма уымæй уæлдай йæхимæ уырдыгстæджы хæстæ дæр райста æмæ йæм куы 'рхатыдаин, уæддæр нуазæн нæ райстаид.

Дзенаго йæ 'ргом скæсæны 'рдæм раздæхта æмæ кувын райдыдта:

— Хуыцау, табу дæхицæн уæд! Зæхх дæр ды сфæлдыстай, арв дæр ды сфæлдыстай æмæ, арвæй зæххы 'хсан цы бирæ хорздзинадтæ ис, уыдонæй нын хай бакæн. Нæ фыдæлтæ дæр дæм æртыгай чъириуæй куывтой, æртæ чъирийы нæ разы ис, æмæ дын барст фæуæнт. Хуыцау, де сконд зæдтæ æмæ нæ дауджытæн се 'ппæты хорзæх дæр уæд! Чи ацахода, уымæн та уæлдай хæртæ ракæн!

Мах алы куывды фæстæ дæр, куыд æмбæлд, афтæ «аммен!» кодтам. Дзенаго аходæггаг цæмæдæр гæсгæ мæнмæ æрбадардта, фæлæ йын æз Дзыбынмæ ацамыдтон. Ацахуыста дзы, цалдæр æртахи ма дзы рауагъта æмæ йæ фæстæмæ хистæрмаæ радта.

— Æртæдзыхон æмæ фыдæй дæр ацаход,— дзуры йæм Майрæм.

Дзыбын уыдонæй дæр ацахуыста. Хуыцауы тыххæй не 'ппæт дæр банызтам. Дыккаг сидт Сидæны номыл рауагъта.

— о сыгъдæг Сидæны дзуар! — загъта Дзенаго æмæ, цы бæласы цур лаууыдыстæм, раздæр уырдаем скаст, стæй разылд, цардахъхъыты хæлддзæгтыл йæ цæст ахаста æмæ дарддæр дзырдта: — Табу дæхицæн уæд! Нæ фыдæлтæн бирæ хорздзинадты бацыдтæ æмæ мах дæр — де узæг! Стырæй-чысылæй дыл нæхи фæдзæхсæм. Фыдбылыз æмæ нæ æнамондæй бахиз. Дæ бынмæ кæй нал æфтæм, уый тыххæй та нын хатыр бакæн. Дæ номыл куывдтæ аразæм, нывæндтæ кæнæм. Алы аз дæр дæ æрымысæм. о Сидæны Мыкалгабыргæ, рæсугъддæр æмæ дæм сыгъдæгдæрæй кæй куывд фæхæццæ, уый æмбал мæ ныхæстæ дæр фæуæнт!

Æртыккаг сидт бæркады тыххæй зæгъын бахъуыд, уымæн æмæ ныл ихæнриз бахæпыд, хуры та æрныгуылынмæ бирæ нал хъуыд, стæй ныл къæвда куы нæ 'рцыдаид æмæ сæумæрайсом куы уыдаид, уæддæр ахæм фæндагыл лæгæн йæхи нозтæй хъахъхъæнын хъуыд.

Тагъдгомау нæ хæринагтæ æрбамбырд кодтам æмæ нæ фæндагыл адардтам. Цалынмæ нæ цæст уыдтаид, уæдмæ нæ цæуынаей банцайынмæ нæ хъавыдыстæм. Æхсæвиуат та хъуамæ бакодтаиккам, куыд бадзырдтам, афтæ: кæм ныл æрталынг уыдаид, уым.

Хæрдмæ хилын нæ нал хъуыд, фæхстыл дæр нал цыдыстæм, фæлæ нын уырдыгмæ цауын къаддæр зын нæ уыд. Уыцы хъæды хæмпæлтæ æмæ къудзиты æхсæнты къæдзæхдуртыл къуырдытæгæнгæ бабызы цъиутау кæрæдзийы фæдыл ныххал стæм, афтæмæй æнæрлæугайæ цыдыстæм æмæ цыдыстæм. Хур бæрзонддæр хохы фæстæмæ ныттылд, фæлæ йæ тынтæ скæсæнырдыгæй хохы фæхсыл сæрттывтой æмæ нын уый нæ ныфсыл бафтыдта. Æрлæууæм æмæ иучысыл уæддæр аулафæм, зæгъгæ, ахæм кой нæ иумæ дæр нæ уыд, уымæн æмæ нæм Æрыдоныдон, иуæй, зынгæ ракодта, иннæмæй та нæм йæ хъæр дæр хъуысын райдыдта. Цæстытæ цы уыдтой æмæ хъустæ цы хъуыстой, уый фæрцы нæ тыхыл тых бафтыд, нæ ныфсыл — ныфс æмæ кæд тынг фæллад уыдыстæм æмæ æндæр уавæрты иу къæхдзæф акæнынхъом дæр нал уыдаиккам, уæд ныр тырныдтам æрмæстдæр размæ. Цыфæнды зынай дæр, цалынмæ цæст уыдта, уæдмæ ныйирвæзын хъуыд доны былмæ, кæннод нæ хъуыддаг сæ хæртзæй нæ уыдаид. Арвыл æмбæлæг арт куы скодтаиккам, уæддæр нæ æнæфæрынчынай иу дæр нæ баззаид. Ме 'мбæлтгæй мæнай бæгънæгдæр ничи уыд. Мæ цыбырдыс цындахæдон куы хидæй, куы къæвдайæ цалдæр хатты ныххуылыдз æмæ та-иу фæстæмæ мæ уæлæ бахус. Нæ амонд уыд, æмæ иу ран бирæ нукуы бафæстиат стæм. Змæлгæйæ та адæймагмæ уазал къаддæр хъары.

Æрыдоныдоны хъæр ноджы тынгдæр хъуысын райдыдта, стæй йæм цыма бирæ цауын дæр нал хъуыд, не 'ппæтмæ дæр афтæ каст æмæ нæ цыд иучысыл дæр нæ фæсындæгдæр кодтам. Фæлæ йæ бæллæх цы уыд: нæ алыфарс талынгæй-талынгдæр кодта. Скæсæнырдыгæй хуры тынтæ ахуыссыдысты. Арвыл иугай стъалытæ фæзынд. Иу сахаты æрдæг ма талынг уæддæр куы бафæстиат уыдаид, уæд, чи зоны, фаллаг фарсмæ бахызтаиккам...

Бынтондæр æрталынг. Арв, цыма стъалыйæ цыдæриддæр ис, уыдон иууылдæр ссыгъдысты, уыйау цæхæртæ скалдта. Уымæ нæ сæрмæ афтæ сыгъдæг æмæ цъæх уыд, æмæ цæст рæвдыдта. Æнхъæлдтон, мæйы скæсынмæ бирæ нал ис æмæ нæ хъуыддаг цауы: нæ развæндаг уынын райдыдтаиккам æмæ нæ цыдыл дæр бафтыдаид, фæдзæгъæлæй тас дæр нын нал уыдаид, фæлæ мæ уыцы хъуыды æргомæй куы загътон, уæд дзы мæ хуызæн зондыл хæст иу дæр нæ разынд, мæй, дам, зæронд у æмæ йын арвыл фæзынынай тас нæу.

Нæ мæ бауырныдтой уыцы ныхæстæ. Цыма мæйы фæзындмæ бирæ нал баззад, афтæ мæм каст æмæ армæ арахæй-арахдæр кæсын райдыдтон, куыддæр фæзына, афтæ сæм хæрзæггурæггаг фæуыдзынаен, зæгъгæ. Иу хаттæй мæм-иу иннæ хатмæ арв цъæхдæр æмæ рухсдæр фæкаст, фæлæ рæстæг цыд, мæй та никацæй зынд. Цыфæндыйæ дæр доны хъæрыл æфтыди. Уый та, хæстагæй йæм хæстагдæр кæй цауæм, ууыл дзырдта æмæ кæд цыфæнды куырмæджы цыдыстæм, уæддæр нæ «хъыбыллæйыл» æууæндыдыстæм æмæ йæ коммæ кастыстæм.

Майрæм фæндагамонаеджы бынат никамæн радта, стæй йын æй исынмæ дæр ничи хъавыд. Æрмæст-иу чысыл куы фæраздæр — ныр бирæ раздæр цауæн нал уыд, уымæн æмæ йæ уынгæ дæр нæ кодтам, йæ уынаер дæр нæ хъуыст — уæд-иу æм фæхъæр кодтам, цы фæдæ, зæгъгæ. Уый дæр-иу нын дзуапп радта æмæ та-иу мах дæр йæ фæдыл куырм галтау пыхсытæ æмæ бæлæсты къалиутæй нæ цæстытæ хъахъхъæнгæйæ, хъæр кæцæй райхъуыст, уыцырдæм азылдыстæм. Майрæман, цал уыдыстæм, уалæй бæргæ дзырдтам, дыууæ-æртæ къæхдзæфы раздæр йедтæмæ ма цу, зæгъгæ, фæлæ нæм иу хатт дæр нæ байхъуыста. Æз Майрæмы фæстæ дыккаг уыдтæн, æмæ-иу мæ размæ цавæрфæнды цæлхдур куы фæци, уæддæр-иу æй мæ фæстæцауæгæн — мæ фæстæ та-иу куы иу цыди, куы — иннæ — бамбарын кодтон. Дзурыны сæр та-иу мæ, зæгъгæн ис, æмæ алы къæхдзæфæн дæр бахъуыд, уымæн æмæ-иу кæм фæлдæхт бæлас фæвæрд, кæм сындз къутæр, кæм дурты æхсæн ныххауæн.

Иу заман та Майрæм, æвæццæгæн, дзæвгар аразæй æмæ нæ хъæртæн дзуапп нал лæвæрдта. Æз уæддæр куырмæджы, кæм ын æнхъæл уыдтæн, уыцырдæм зæрдаивæй цыдтæн. Иу-фынддæс санцъехы акодтаин, афтæ та йæм дзурын, фæлæ та мын дзуапп нæ радта. Уæддæр цауын æмæ цауын. Мæхинымæр æм мæсты кæнын райдыдтон. Цал æмæ йын цалæй загътам, æгæр тагъд ма цу, стæй дæм куы дзурам, уæд дзуапп дæтт, зæгъгæ, уæддæр æм ныхас нæ хъардта. Ногæй та йæм — ацы хатт ноджы хъæрдæрæй — фæдзырдтон. Йæ уынаер мæм дæлауæзæй сыхъуыст.

— Майрæм! — сдзырдтон æм æз.

— Былæй ахаудтæн,— уæрмæй дзурагæу райхъуыстысты йæ æнæбон ныхæстæ.— Хуыцау хорз, æмæ ма бæласы къалиуыл фæхæццæдтæн, æндæр къуыбылæццæгæнгæ сæрсæфæны балæууыдаин.

Махæй йæ никæй æххуыс бахъуыд. Иу-æртæ метры бæрц йедтæмæ нæ ныххауд æмæ тыхтæ-амæлттæй

фæстæмæ схылд.

— Ницы ныццавтай? — бафарста йæ Дзенаго.

— Хистæр куы нæ уаис, уæд дын æй зæгъин, кæм ныццавтон, уый, фæлæ мын, æнхъæлдæн, æмæ ницы уыди...

— Бæргæ дын дзырдтам, куыд дæ æййафæм, афтæ цу, зæгъгæ...

Майрæм рахизырдæм ссæндгæ ацъд.

— Былгæронмæ ныххизæн ссарын хъæуы,— загъта

Майрæм æмæ та иуцалдæр къæхдзæфы махæй аразæй. Арвыл стъалытæ кæд цыфæнды æрттывд кодтой, уæддæр дзы махæн ницы пайда уыд. Нæ фæндагæй нæм иу къæхдзæфы бæрц дæр нæ зынди. Мæйæн та, ме 'мбæлттæ куыд загътой, афтæмæй йæ был дæр никацæй разынд. Нæ амонд уыд, æмæ доны хъæр хъуысти æмæ цыфæнды дзæгъæл куы фæуыдаиккам, уæддæр нæ Æрыдоныдоны уынаер йæхицæй дард нæ ауагътаид æмæ раджы уа-æрæджы — йæ былмæ фæндаг ссардтаиккам. Нæ хурхы нарагмæ та ма нæ цы скодта: нæ дон фæци æмæ не 'взæгтæй нæ былтæ ахуылыдз кæнын дæр нæ бон нал уыд.

Цас ма фæцыдаиккам, Хуыцау йæ зонаг, фæлæ иуахæмы Сидæныдонмæ æрбахæццæ стæм. Иууылдæр дон нуазынмæ фестæм. Иу лагæй æз мæ дойныйæн басæттын æнхъæл нал уыдтæн æмæ мæ дыууæ армыгъæпанæй нызтон æмæ нызтон. Мæхицæн амæлынæй куынауал тарстæн, уæд мæ астау сраст кодтон æмæ æхсызгонæн сулафыдтæн. Иннæтæй алкæмæ дæр сыкъа уыд æмæ, нызт куы фесты, уæд ма сыкъайæ дæр цалдæр банызтон.

Сидæныдонмæ бæргæ 'рбахæццæ стæм, фæлæ та йæ сæрты бахизæн нæ разынд: æгæр арф æмæ фæтæн уыд. Хæрдмæ цауын нæ бахъуыд. Ссардтам стыр дурты сæрты фаллаг фарсмæ бахизæн. Бæлæсты æхсæнты къæдзæхдуртыл, æмдзæхгæр тæссæрттыл тыхтæ æмæ амæлттæй Æрыдоныдоны. былмæ ныйирвæзтыстæм. Иу-фондзыссæдз сардзины ма уæрджытæм бæрзæндæн кæрдæджы фæцыдыстæм æмæ нæ зонгæ нæзыбæласы цур æрлаууыдыстæм. Спичкæ ссыгътон æмæ сахатмæ æркастæн. Бонæй куы фæхæрдмæ кодтам, уæд дæр уыди ссæдз минуты фыццагæмæй, ныр дæр фатæгтæ амьдтой уыцы нымæцтæ, æрмæст æхсæвы рæстæг. Афтæмæй фæндагыл уыдыстæм æнæхъæн дыууадæс сахаты. Уыдонæй фылдæр-фылдæр æрлаууыдыстæм иу сахаг къæвдайы бын — иу-фондз æмæ ссæдз минуты, дзуары бын та — иу-фынддæс æмæ ссæдз минуты. Ме 'рвад та афтæ загъта, Сидæнмæ, дам, сахат — сахат æмæ 'рдæджы цыдæй фылдæр нæй. Цыфæндыйæ дæр кæрæдзийы нæ бамбæрстам, стæй, Майрæм афтæ куы загъта, уымæй йæм бирæ фылдæр цауын хъæуы, зæгъгæ, уæд нæ рæдыди.

Нæ дзаумæттæ раивтам. Мæ хуылыдз уæлæдарæс æмæ дзабырты бæсты хустæ куы скодтон, стæй мæ гуырыл цъында хæдоны хъарм куы банкъардтон, уæд цыма ног райгуырдатæн, афтæ мæм фæкаст. Мæ зæнгты дыз-дыз фæцыдæр, мæ фæллад дæр мæм нал хъардта. Нал мын рыстысты мæ цæфтæ дæр. Мæ сæйраг мæт ма уыди дзæбæхæй фаллаг фарсмæ бахизын. Боньгон дæр æдас куы нæ уыдтæн — стæй, мæнмæ гæсгæ, иннæтæ дæр — уæд æхсæвы талынджы тынгдæр куыннæ хъуамæ стъæлфыдаин?! Фæстæмæ цæутæйæ иунагæй баззадтæн, фæлæ мæ Майрæм иунаг нæ ныуагъта. Иу хатт ма ацырдæм æрбацъд, вагоны мæ сбадын кодта æмæ дыууæйæ дæр фæфалæ стæм.

Мæ къæхтæ зæххыл куы андзæвыдысты, уæд мæ риуы дзаг сулафыдтæн æмæ Хуыцаумæ скуывтон: «Табу дæхицæн, сæрагасæй кæй æрбаздæхтыстæм, уый тыххæй!» Кæд иууылдæр нæ къæхтыл лæууыдыстæм, уæддæр мæ нæ уырныдта, дыууадæс сахаты ахæм тæссаг фæндагтыл фæцу, цъитийы тæккæ рæбын дæ — æхсæрдзæнæй куы фæуæле стæм, уæд доны былгæрæтты иу-æртæ метры бæрзæндæн миты хъæпæнтæ сусæны мæйы тæвдæн дæр тайын нæ бакуымдтой, афтæмæй цæхгæр лыгауæй урсурсид æрттывтой — тæрккъæвда фæхойæд, хуыдалынджы, адаймаг бонæй дæр æдæрсгæйæ кæм нæ ацæудзæн, ахæм уырдуыты фæцу æмæ мацы фыдбылызы бахаутæйæ ныхы хуызæн лагъз фæндагмæ раирвæз. Æрмæст та нæ лагъз фæндагыл дæр сагъæстæ иу ран нæ ныуагътой. Нæ машинæ нæм æд шофыр Нузалы рынчындоны кæрты æнхъæлмæ каст. Æвæццæгæн, нын Сидæны дзуар кæрæйкæронмæ дæр æххуыс кодта æмæ, фыццагдæр нæ къух цы машинæмæ фæдардтам, уый нæм фæурæдта. Майрæм дзы абæдт æмæ, æнхъæл куыннæ уыдыстæм, фæстæмæ афтæ тагъд фездæхт, æрмæст нæхи машинæйы нæ, фæлæ, йæ сæр æхгæд кæмæн уыд æмæ мидагæй бандæттæ кæм разынд, ахæм уæзласæн машинæйы. Майрæмæн Цъуалыйы милицæйы посты зонгæ разынд æмæ уый машинæйы фæстæмæ фагзылд. Мах тагъдгомау гуыффæмæ сгæппытæ кодтам æмæ цыбыр рæстæгмæ Нузалы балæууыдыстæм. Мæ куысты «Волгæ»-йы Мызурыбынмæ

фондзæй абадгыстæм. Уым Майрæмæн хæрзæхсæв загътам — сæхимæ нæ зæрдиагæй хуыдта, фæлæ махæй иу дæр, стæй, мæнмæ гæсгæ, йæхæдаг дæр — хæрынаен дæр æмæ нуазынаен дæр нал уыд æмæ уырдыгмæ фæцагайдтам.

Фæсæмбисæхсæв нæ хæдзары дзæнгæрæджы цапшæрмае рог æвнæлд фæкодтон. Тимæ, кæй зæгъын æй хъæуы, мæнмæ 'нхъæлмае каст æмæ куыддæр дзæнгæрæджы мæллæг дзинг райхъуыст, афтæ дуар фегом кодта. Дзæбæхæй æрбацыдтæн, уый йæ куы бауырныдта, уæд мæ бафарста:

— Куыд уыди уæ балц?

— Ахсæв мæ мацæмæй фæрс. Афтæ тынг бафæлладтæн, æмæ мæм дыууæ ныхасы фæд-фæдыл зæгъыны хъæру нал ис. Райсом дын æппæт хабæртгæ дæр радзурдзынаен...

Тæвд дон та нæм нæ разынди. Æндæр уавæрты мын тынг зын уыдаид, фæлæ мыл ныр цыма стыр хорздзинад æрцыд, уый хуызæн мæхи æфсоны æхсæдтыгæ акодтон æмæ мæ хуыссæн тыххæй-фыдæй ссардтон...